

Week 39 – Leprozenhuis

In 1765 maakte Jan de Beijer onderstaande tekening van het Leprozenhuis, niet de buitenkant maar de binnenplaats. De tekening is gestoffeerd met rondlopende bewoners, een paar zit op een bankje de pantoffelparade gade te slaan en een moeder loopt er met haar kinderen. Zijn dat nu leprozen? Allang niet meer! Het zijn proveniers en misschien familieleden die op bezoek komen. Proveniers zijn mensen die zich met een bedrag ineens of met het inbrengen van goederen, grond of huizen levenslang onderdak en verzorging gekocht hebben. In de zeventiende eeuw werd een bedrag van f 3000,- genoemd waarmee dat al mogelijk was. Een oudedagsvoorziening; vandaag noemen we dat een verzorgingshuis.

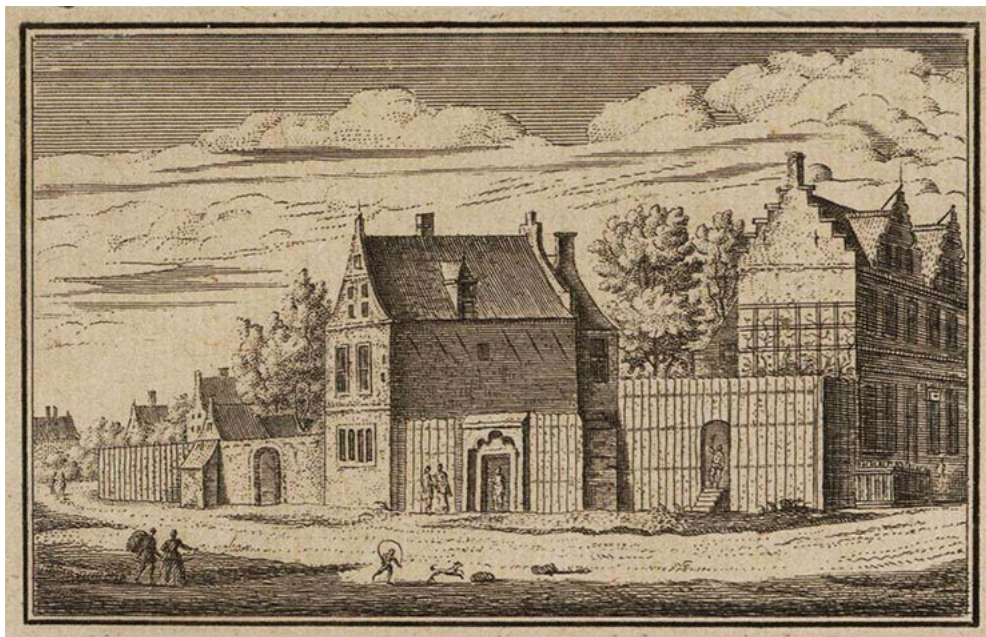

Lepra / Melaatsheid

Lepra is een zeer besmettelijke – maar niet erfelijke – ziekte die begint als een huidaandoening maar uiteindelijk het beendergestel en het zenuwstelsel aantast. De incubatietijd belooft jaren, gemiddeld vier maar soms zes jaar. In de Middeleeuwen werd de ziekte melaatsheid genoemd. Normaal is de mens resistent tegen de verantwoordelijke bacterie, maar degene met een verzwakt afweersysteem is kwetsbaar. Lees meer [via Wikipedia](#).

Vanwaar dan toch die naam Leprozenhuis? In 1387 regelde landsheer Albrecht van Beieren per keur dat de Sint Anthoniusvarkens als het enige vee op de zeedijk tussen Amsterdam en Oetewael mochten grazen. Voorwaarde was dat de varkens te herkennen waren aan een bel om de nek en een ring door de neus, een uitmonstering die al eeuwen hoort bij Anthoniusvarkens die weer horen bij een Anthoniusgasthuis. Daarvan waren er door heel Europa honderden, zo ook bij Den Bosch, Maastricht en dus ook [in de buurt van Amsterdam](#). Wanneer het gasthuis gesticht is, blijft onbekend. De hospitaalorde der Anthonieten verspreidde zich vanaf de elfde eeuw vanuit Frankrijk over heel Europa. Op het hoogtepunt bestonden er 369 kloosterhospitalen, die zich bezighielden met de verpleging van huidziekten, zoals lepra, pest en – tamelijk uniek – ergotisme (moederkorenvergiftiging) dat als een huidaandoening begint, maar het zenuwstelsel aantast en ontaard in razernij en/of epileptische aanvallen. De hospitaalorde lijkt begin vijftiende eeuw om onduidelijke reden verdwenen en het werk te zijn overgenomen door broederschap of gilde, met name het Sint Nicolaasgilde.

Links: De quizprent van deze week: de binnenplaats van het Leprozenhuis in 1765

Het expanderende Amsterdam maakte als eerste slachtoffer het Sint Jorispghuis op de westoever van de Amstel (nu Rokin), waar pestlijders verpleegd werden. In 1428-'29 ontwikkelde de stad plannen voor een uitbreiding ten zuiden van het Spui en de Bintwijkerpoort. Het Singel werd doorgegraven tot de Amstel en op de Amstelkade (Kalverstraat) kwam een nieuwe poort, de Regulierspoort. Daarmee kwam het Sint Jorispghuis binnen de stad te liggen en dat betekende dat de pestlijders moesten verhuizen. Ze werden opgenomen in het Anthoniusgasthuis aan de overkant van de Amstel, dat voorlopig nog ver buiten de muren bleef. Het Sint Jorispghuis veranderde in een proveniershuis.

Boven: Het omheinde Leprozenhuis in 1608 nadat het in 1593 door de stad ingesloten was geraakt. In 1617 werd al een voorlopig pesthuis buiten de stad geopend. Rechts: Op Koppertjesmaandag mochten de leprozen door de stad trekken om te collecteren. De patiënten die niet meer lopen konden zaten in getrokken sleden.

In 1593 is het de beurt aan het Anthoniusgasthuis dat intussen beter bekend stond als het Leprozenhuis. De huidaandoeningen bleken dus nog steeds een belangrijke patiëntenstroom op te leveren. Deze tweede grote stadsuitbreiding moest de werkeilanden Rapenburg, Marken en Uilenburg binnen de muren brengen en dat had voor het Anthoniusgasthuis tot gevolg dat het nu ook binnen de muren kwam te liggen. De stad had behoefte aan een pesthuis, maar liever buiten de stad en zij moedigde het tehuis aan om te verhuizen. Het gasthuis had echter onvoldoende geld voor zo'n operatie en de stad wilde het niet alleen betalen. Als compromis werd een muur rond het gasthuis opgetrokken, waardoor de besmetting niet te makkelijk naar buiten kon treden. Daarnaast werd ook werk gemaakt van het stilzwijgend verhuizen van patiënten en weren van nieuwe. In 1617 kocht de

stad een leegstaande ijzergieterij aan de Overtoom en bracht daar voorlopig pestlijders onder, terwijl er gelijktijdig gebouwd werd aan een nieuw pesthuis in de Stads- en Godshuispolder. Dat werd als Buitengasthuis in 1635 geopend. In het Leprozenhuis werden de plaatsen de een na de ander ingenomen door minder besmettelijke zieken, waartoe toen abusievelijk ook de leprozen gerekend werden. De chroniqueur Pontanus berichtte in 1614 dat er nog 42 leprozen in het huis waren en zijn collega Fokkens had het in 1662 over 'weinig of geen'. In 1697 zette de stad een streep onder het gasthuis en verklaarde het Leprozenhuis tot proveniershuis. De fondsenwerving, elk jaar op Koppertjesmaandag, was al in 1604 afgeschaft.

Het gasthuis bezat aan de dijk, behalve het tehuis met bijgebouwen, ook grond die tot de Amstel reikte. Voor de aanleg van Vlooienburg en de verdedigingswerken langs de Nieuwe Amstelstraat moest het gasthuis grote stukken grond afstaan, waarvoor het uiteraard schadeloos gesteld werd. Dat hielp bij de financiering van het tehuis. Zo kabbelde dit nog twee eeuwen door zonder veel ophef te veroorzaken en dat veranderde zelfs niet gedurende de Franse overheersing. Anders werd het na 1815 onder het koninkrijk. In het steeds liberaler wordende klimaat kreeg het Leprozenhuis moeite de zaak financieel draaiende te houden. De vanzelfsprekende voordeeltjes voor dit soort sociale instellingen verdwenen gedurende de negentiende eeuw. Men dreef op de vergoeding die men kreeg voor onteigende gronden. Bijvoorbeeld die buiten de Weesperpoort, die onteigend werden voor de aanleg van het Rhijnspoor. Het kwam zelfs zover dat de stad Amsterdam zijn oog liet vallen op de locatie en het tehuis wilde 'opruimen'

Boven: Een lazarusklepper, zoals de melaatsen ter waarschuwing moesten gebruiken wanneer zij zich tussen de bevolking begaven.

Links: In de Lazarussteeg was het Lazarus- of Leprozenpoortje, de toegang naar het sinds 1593 ommuurde Leprozenhuis en na 1867 de armenschool.

wegens overbodigheid. De gemeente-jurist mr. A. Brugmans ontwikkelde de hachelijke these dat ook in het verleden deze godshuizen een zaak van de stedelijke overheden waren geweest, die slechts om administratieve redenen door andere partijen beheerd werden. Aan de hand van deze stelling van 1855 ging B&W zover dat het de Raad voorstelde de exploitatie van het Leprozenhuis onder te brengen bij de Gemeente Amsterdam, met gelijktijdige naasting van alle bezittingen. Geen haan die er naar kraaide! De Gemeenteraad bepaalde in 1859 dat de overgebleven proveniers een jaarvergoeding zouden krijgen van f 650,- p/jaar om zelf elders een onderkomen

Boven: Nog eens de binnenplaats van het Leprozenhuis, nu in 1821.

Rechts: De zojuist (1861) gedempte Leprozenburgwal, Mozes en Aäronkerk (1841) en nog net de gebouwen van het Leprozenhuis. Die worden in 1867 gesloopt.

en verzorging te regelen. In datzelfde jaar vertrokken de meest inwoners met nog een verhuisvergoeding van f 100,-. Twee dames verweerden zich met succes en bleven; daar had zelfs de stadsadvocaat geen antwoord op. In 1865 wist de enig overgeblevene, Alida

de Groot, weduwe Degens, een regeling te treffen die met f 20,- p/week beduidend hoger uitviel dan de overige proveniers geaccepteerd hadden. Om van het gezeur af te zijn stemde de Raad morrend toe en in 1867 werden sloop en nieuwbouw aanbesteed. Voor f 126.900,- bouwde aannemer Schoonenburg een laboratorium voor het Atheneum Illustre, de latere Gemeente Universiteit en de nog latere UvA. Behalve dat kwamen er een politiepost en een armenschool op het complex. Het geheel viel goedkoper uit dan oorspronkelijk geraamd, wat mogelijk was door zoveel mogelijk de bestaande funderingen te gebruiken. Zo bleef een muur aan de Lazarussteeg staan met daarin het fraaie Leprozenpoortje, dat waarschijnlijk een ontwerp van Hendrick de Keyser is. Daarachter kwam de speelplaats van de armenschool. Er volgden nog enkele verbouwingen en uitbreidingen op het complex. In 1921 stopte de armenschool en de

ruimte werd door de universiteit in gebruik genomen. Intussen veranderde ook de omgeving drastisch. In 1861 werden Leprozenburgwal en Muidergracht, de verbinding tussen Houtgracht en Nieuwe Herengracht, gedempt, waardoor het Jonas Daniël Meijerplein ontstond. In 1882 begon de demping van de Leprozensgracht zelf, samen met die van de Houtgracht waardoor het Waterlooplein ontstond.

Al voor de Tweede Wereldoorlog werden plannen voor een tunnel onder het IJ gemaakt, die niet werden uitgevoerd door de crisis en de oorlog. Na de oorlog pakte B&W de plannen weer op en na een eindeloos getouwtrek met de landelijke overheid werd in 1968 de

*Boven: Het Fysiologisch laboratorium met Rapenburgerstraat in 1904
Links: Het Fysiologisch laboratorium en politiepost in 1906.*

IJtunnel opgeleverd. Om een goede entree vanuit het zuiden te krijgen, werd de Weesperstraat verbreed en een groot deel van de voormalige Jodenhoek gesloopt. Daarbij sneuvelde ook de bebouwing die net honderd jaar eerder in de plaats van het Leprozenhuis was gekomen. Alles om nu plaats te maken voor het Mr. Visserplein, compleet met kruisingsvrije doorgang onder de grond. In het stuk over de verkeersdoorbraak [Weesperstraat](#) wordt het vervolg van

*Boven: Er wordt hard gewerkt aan het Mr. Visserplein. Voor de onderdoorgang moesten oude fundamenteën van de brug over de Muidergracht gesloopt worden (1967).
Rechts: Het Jonas Daniël Meijerplein en aansluitend het Mr. Visserplein in 2015.*

deze slooppartij verder toegelicht, want ook het Mr. Visserplein is al weer op de schop gegaan. Er wordt nog steeds gezocht naar een zinnige bestemming voor de onderdoorgang. Die ligt er als een verwaarloosd spelonk en vooral erg ongebruikt bij.

Aflevering 39 werd samengesteld uit materiaal van Ria Scharn, Anneke Huijser, Anna Denekamp, Robert Raat, dr. L. Jansen (OA) en B. de Ridder (OA).

In de tekst worden een aantal PDF's op Theo Bakkers Domein aangehaald met relevante passages over het Leprozenhuis. Lees daarom ook: [Anthoniusgasthuis](#), [Leprozenhuis](#) en Verkeersdoorbraak [Weesperstraat](#).

